

MUNKÁS–KULTÚRA–ÖRÖKSÉG

Munkások a rendszerváltás előtt és után
Kelet-Közép-Európában és Magyarországon

Szerkesztette:

BARTHA ESZTER–TÓTH ANDRÁS–VALUCH TIBOR

Kronosz Kiadó
Pécs, 2020

R. NAGY JÓZSEF

A munkásképváltozásai médiaeseményekben

A munkásság társadalmi szerepének, súlyának elmúlt évtizedekben bekövetkező változása részben szimbolikus szinteken történt. A munkások társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciója, átalakulása mellett alapvetően átalakult láthatósága is, a közösségi és privát emlékezetben, térben elfoglalt helye is.¹ Napjainkra az ideológiák terjesztésének, a meggyőzésnek, a véleményalakításnak, sőt, a hatalomgyakorlásnak a terepe egyre jelentősebb mértékben a média, s benne a médiaesemények. Plakátokkal, rövid reklámfilmekkel, Facebook-kommentekkel világszerte tömegek ideológiája irányítható. Ebben az időszakban a munkások egyre inkább kikoptak ebből a közegből. Ezzel a folyamattal párhuzamosan új munkásképváltozás kezdett kialakulni. A „*Ki a munkás?*” kérdésre számos helyes válasz létezik. Sokak szemében és emlékében a marxi hagyományok alapján besorolt, klasszikus, kék munkásruhás, sapkás, jellemzően fémipari szaki a munkás. Szakonyi Károly író például egy dokumentumfilmben „munkánélküliségi osztálynak” nevezte a régi munkásosztályt.² De általánosan elfogadott, hogy „[...] ami nem feszes vasba öltöztetett, az már nem is munkástéma, de ami bányász, kohász, vasas stb., az tipikusan munkástéma.”³

Dolgozatomban ennek a változásnak egyes elmeit kívánja fel-felvillantani, s médiaesemény-esettanulmányok segítségével vizsgálatba vonni. Vizsgálni azt, hogy a médiahasználók hogyan azonosítják a munkást, kit tekintenek annak? Milyen szóhasználatot élnek, viszonyuk milyen előjelű, hogyan történik a munkás vizualizációja?⁴ Az Y- és Z-generáció munkásokról alkotott mediaképe ho-

¹ DOBÁK 2018; DOBÁK 2011, 144–145.

² SÍPOS 2000.

³ SIKLÓS 1976, 227.

⁴ Vö. TÖRÖK 2005, 7–10.

gyan alakul, a médiaipar hogyan kezeli a munkásokat mint médiatermékeket? Célkitűzésem az, hogy két esetelemzés segítségével adalékokat szolgáltatassak ezen kérdések megválaszolásához, a téma árnyaltabb bemutatásához.

Fontos tisztázni, hogy a kutatás során mit tartottam *mediatizált munkás-képnek*. Idesoroltam minden olyan, a hagyományos munkáskategóriába tartozó megjelenítést, ami nem a személyes, szemtől szemben való, személyes kapcsolaton alapuló kommunikációs formák közé tartozik. Ezek közül a közvetett, mediális kommunikációs típusok közül önkényesen választottam ki a leghosszabb történetiséggel bíró, legelterjedtebb, populáris típusokat, azaz a Krotz hármas felosztása⁵ szerinti tömegkommunikációt. Így a fényképekkel illusztrált írott sajtót, attól függetlenül, hogy papíralapú vagy online formában jelent-e meg; a filmet, mely részben a televíziós műsortípusokban is megjelenik; illetve ennek egy kortárs típusát, a közösségi filmmegosztókon elérhető tartalmakat. Alapvetésként fogadtam el a médiatudományok azon meglátását, mely szerint a közvetítést végző technológia típusa is befolyásolhatja annak jelentését.⁶ Ahogyan ezt Marshall McLuhan már 1964-ben megfogalmazta, „a médium maga az üzenet”.⁷

Dayan és Katz *Media Events* című könyvükben definiálták a *médiaesemény* fogalmát, amelyen kiemelkedő eseményeket értettek. A médiaesemények – hasonlóan a durkheimi pozitív rítusokhoz – a társadalmi szolidaritást erősítik, szerepük van az értékrend és a közösség megerősítésében.⁸ Ez a definíció az újabb és újabb médiumok megjelenésével, az online tartalomszolgáltatás egyre erősebb jelenlétével sokat módosult. Egyre könnyebben válhat egy-egy jelenség médiaeseménnyé, igaz, hamarabb is enyészik el hatása. Andy Warhol 1968-as, akkor még erősen túlzó, hírhedtté vált mondása, mely szerint „A jövőben mindenki híres lesz 15 percre”,⁹ napjainkra megvalósulni látszik. Nem kell feltétlenül kiemelt esemény, nem kell feltétlenül meghatározó személyiség ahhoz, hogy valaki médiaesemény részesévé, akár főszereplőjévé váljon.

A vizsgálatba vont médiaesemények nem a valóságot helyettesítő, a médiaipar által tudatosan megkomponált *televalóság*¹⁰ kategóriájába tartoznak, hanem az úgynevezett tabloidok közé. Császi Lajos kis ceremóniáknak, másfajta híreknek nevezi azokat a katasztrófákat, botrányokat, bűneseteket, baleseteket,

⁵ KROTZ 2009, 24.

⁶ WALDECK–KEARNEY–PLAX 2012, 148.

⁷ MCLUHAN 1964, 9.

⁸ DAYAN–KATZ 1992, 18.

⁹ GUINN–PERRY 2005, 4.

¹⁰ HARTAI–MUHI 2003, 20–21.

meghökkenítő eseményeket, kis színes híreket – összefoglaló néven tabloidokat –, amelyek napjainkra nagyban befolyásolják az egyén világról vallott nézeteit. Ahogyan megfogalmazza: „Ezek a »másfajta hírek« ugyanolyan fontos szerepet játszanak a hatalom és a társadalom morális reprezentációjában, mint a »komoly« politikai és társadalmi hírek. Ugyanúgy a társadalmi drámák ritualizációját – szimbolikus stilizációját és megkettőzését – láthatjuk bennük, mint a kivételes jelentőségű médiarítusokban. Ahogyan a kivételes eseményeknél, itt is a társadalmi drámákat játsszák újra egy absztraktabb szinten, a normák és az értékek szintjén. A »másfajta hírek« triviális történeteit – legyenek azok egyénekről szóló botrányos beszámolók, az újság címdalán lévő szerencsétlenségek vagy a televízió-híradóban látható pusztítások – úgy szerkesztették meg, hogy azokban a káosz győzelme, a biztonság elvesztése az olvasókból szorongást váltson ki, és ezen keresztül felkeltse a fizikai és a morális rend helyreállítása utáni vágyat.”¹¹

Az általam vizsgált tabloidokban a főhős a kisemberi attitűddel rendelkező munkás. Részben saját élethelyzetében létezik, azaz a tőle elvárható, sztereotip viselkedést mutatja, részben túllép saját világa határait, s valami ok miatt drámai helyzetbe kerül. Időlegesen így emelkedik a ceremoniális, kivételes médiaeseményekkel egy szintre.

Az elemzés alapjául szolgáló adatokat az interneten található, részben zárt, részben nyílt elérésű adatbázisokból, online médiatermékekből, illetve különböző típusú közösségi platformokról nyertem ki. A szövegbányászat során a kétségkívül gyors és hatékony gépi kódolással szemben a lassabb, jóval több emberi munkát kívánó géppel támogatott kézi kódolást alkalmaztam.¹² Fontosnak tartottam ugyanis, hogy a költői képeket, a szöveggörnyezetet, a célzásokat, a humorban rejlő kétértelműségeket is be tudjam vonni az elemzésbe. (A munkás kifejezés mellett figyelnem kellett például a melós, szaki, proli, dolgozó, dógózó, droid, rabszolga, robot, sm stb. variánsok használatára is.) Emellett a géppel támogatott kódolás jelen kutatás számára bőven elegendő méretű korpuszt biztosított. Fontos volt továbbá számomra, hogy a kinyert adatokat könnyen össze tudjam kapcsolni kvalitatív eredményekkel. A munkát *ATLAS.ti 8 Windows* kvalitatív adatelemző szoftverrel végeztem. Beláttam azonban, hogy terjedelmesebb és mélyebb vizsgálatok elvégzésére ez a kézműves módszer már nem alkalmas, elérte határait, használatát egyszeri alkalomnak tekintem, s a jövőben a totális gépi kódolás és elemzés irányába kell továbblépnem.

¹¹ CsÁSZI 2002, 104–105.

¹² SEBŐK–BURTEJIN–ZÁGONI 2016, 20.

A sok-sok munkásszimbólum közül egy médiaelemmé vált, s érdekes módon mind a mai napig fellelhető médiatermékekben. Annak ellenére fellelhető, hogy eredeti jelentése használatának megszűntével eltűnt. Nyugodtan azonosítható kulturális survival jelenséggént. Ez a *svájcisapka*.

A svájcisapka a 20. század első évtizedeiben jelent meg hazánkban. A történetével foglalkozó szakirodalom a svájcisapka elnevezés megjelenését 1935-re teszi.¹³ Ezzel szemben a *Pécsi Napló* 1926. december 15-i számában egy hirdetésben már szerepel a svájcisapka kifejezés – ebből mellesleg megtudjuk, hogy a sapka 60.000 Koronába került akkoriban, mikor egy filckalap 100 000 Koronába. Vitatták, hogy miért svájci a sapka elnevezése. Sokan a svájci gárdisták fejdőjével, a katonai barettsapka egy változatával való rokonságával magyarázzák etimológiáját.¹⁴ A két világháború közötti szaklapok – *Textil*, *Textil-Ipar*, *Magyar Textiltechnológusok lapja* – szakkikkeiből azonban egy prózaibb ok valószínűsíthető. Mégpedig az, hogy a svájcisapka elnevezés annak köszönhető, hogy azok svájci gyártmányú kötőgépeken készültek.

A kezdeti években az ára kifejezetten magas volt – 1934-ben 21 pengőért árulták, de még a három magyar svájcisapkagyártó cég gyártási egyezsége után is közel 14 pengő maradt az ára¹⁵ –, így munkásviseletként nem terjedhetett el. Majd a második világháború után, a későbbi *HÓDIKÖT* és elődvállalatai¹⁶ gyártmányai tették mindenki számára elérhető árává a sapkát. A gyártást az NDK-ból beszerzett új gépsorok alkalmazásával nagyüzemi méretűvé fejlesztették.¹⁷ A folyóiratokból létrehozott szövegkorpuszban konkrét adat ugyan nem található arról, hogy ebben az időszakban a sapkát a munkaruházat egyik kellékévé avatták volna, de a különböző termelési riportokban, jelentésekben számos utalás történik erre. 1948-ban a *NÉKOSZ* egyik kvázi-egyenruhaeleme a jelvénnel ellátott svájcisapka lett.¹⁸ Nagyjából ekkortól kezdve a lapok hasábjain – *Szabad Nép*, *Népszava*, *Új Hang*, *Népakarat*, illetve karikatúráiban a *Ludas Matyi* – a svájcisapka már egyértelműen munkás attribútumként jelenik meg, s ez a tendencia 1956 után is folytatódik, sőt, erősödik.

A sapkát az 1940-es évek végéig a divatcikkek általános szókészletével jellemezték. Írtak a színéről (piros, sárga, kék, fehér), a formájáról, a viselési mód-

¹³ FEJES 2010.

¹⁴ Uo.

¹⁵ NN 1936, 9.

¹⁶ PRESZTÓCZKY 2014.

¹⁷ NN 1955. 4.

¹⁸ FÜGEDI 2015, 21.; FODOR 1991, 88.

járól (félrecsapottan vagy homlokba húzottan), az anyagáról, a csinoságáról. A jelzős szerkezetek jellemzően magára a ruhadarabra vonatkoztak, s nem minősítették, klasszifikálták annak viselőjét.

A nagy, hazai online fényképtárak (például *Fortepan*) képanyagát vizsgálva a választóvonalat a második világháború végére tehetjük. Ezen képtárak esetében reprezentativitásról – többek között a fényképkészítések helyének, társadalmi csoportjainak aránytalanságai miatt – nem beszélhetünk, de a tendenciák ábrázolására elégségesek. A „svájcisapka”, illetve a „munkás” keresőszavak által adott találatok is alkalmasak a jelentős számú fotográfia tartalomelemzésére. Az 1945–1946 előtti képanyagban kizárólag polgári, középpolgári, értelmiségi miliőben jelenik meg a sapka, munkásokon sohasem. Ez a simléderes sapka kora. Ezt követően viszont szinte átmenet nélküli a váltás: minden svájcisapkás alak vélelmezhetően vagy a konkrét adatolásból egyértelműen a munkásosztály, vagy a kádári feltörekvő kispolgárság, elsőgenerációs kisértelmiségi (beosztott irodista, művezető) tagja.

1947–1948-tól a svájcisapka állandósult kelléke lesz a munkásoknak, illetve a munkásidentitást közvetíteni kívánó hivatalnokoknak, funkcionáriusoknak, politikusoknak. Az 1970-es évekig megjelent folyóirat- és újságcikkekben más-más megfogalmazásban ugyanazt a képet rajzolják meg a svájcisapkát viselőkről: a nép egyszerű gyermeke, egyenes, nyílt, őszinte, romlatlan erkölcsiségű, egyben erős, határozott, kitartó, szaktudással rendelkező. Ebben a minőségében az így felvázolt ideálkép kísértetiesen hasonlít a montesquieu-i, rousseau-i és voltaire-i értelemben vett „nemes vadember”¹⁹ mitologikus, archetipikus alakjához.

1964 és 1970 között megháromszorozódott a televízió-előfizetések száma.²⁰ A korszak emblematikus komikusa, Hofi Géza 1970-ben szerződött a *Mikroszkóp Színpad*hoz, s kezdte játszani a svájcisapkát viselő, odamondogató, (rendszer)kritikus munkás szerepét.²¹ A televízió segítségével közismertté vált a vele azonosult munkásszerep. A megformált munkás nem volt eredeti, az ezt megelőző évtizedekben a *Ludas Matyi* számaiban minden eleme felfedezhető. A kék munkásruhas, sapkás, borostás, szája sarkában cigit lógató megjelenése, észrevételei, ideológiája, kritikus szemléletmódja, nagyszájúsága, góbésága. Azonban így, a jellemzőket egyben láttatva újszerű jelenség volt, mely napjainkig meghatározza a sztereotip munkásfigura – elsősorban külsőségekben megmutatkozó – megjelenését. A mediatisált „melós” alaptípusává vált.

¹⁹ KÖNNENKAMP 1988, 26–27.

²⁰ KAPOSY 2000, 462.

²¹ Hofi Géza hivatalos honlapja.

1. Hofi Géza a Magyar Rádió 6-os stúdiójában. BÚÉK 1979! A 10 éves Kabarészínház szilveszteri műsora. Fotó: Szalay Zoltán. (FORTEPAN)

A Hofi által megformált, majd egy idő múltán hátrahagyott szerepet a követők nem tudták, talán nem is akarták a nagy elődhöz hasonlóan finoman kiegyensúlyozni, árnyaltan megformálni. Megragadtak a külsőségeknél, a manírnál, s a figura könnyen eladható műveletlenségét, rossz értelemben vett proliságát, alkoholizmusát, együgyű gondolkodását, testi-lelki ápolatlanságát tartották meg. Ezek a munkások funkcionálisan analfabéták, nyelvtanilag hibásan beszélnek, véglények szintjén vegetálnak, tudatlanok. Nyilván ez a megközelítés számos helyzetkomikumból adódó jelenetre ad lehetőséget, s nem mellesleg megadja a néző és a szereplő közötti alá-fölérendeltségi viszony kialakításának tálcán kínált esélyét, s ezen keresztül a primer nevetés (a biopszichológiai alapon nyugvó „kiröhögés”) lehetőségét. A komikus munkássá történő átalakulásában elegendő volt a homlokba húzott svájcisapkát felvenni, s máris készen állt a sztereotíppá vált melós figurája.

Forgács Gábor alkoholista munkáskarakterét cikkében egy bulvárlapíró legendásnak nevezte. A színész elárulta, hogy kocsmában üldögélve, „figurale-sen” figyelte meg az ott szórakozó munkásokat, s az egyik svájcisapkáját magától Hofi Gézától kapta.²² Forgács Gábor és Gálvölgyi János gyakran párbeszédben

²² BAJKÓ 2007.

Munkásfigurát alakító, svájcisapkát viselő humoristák és Szalacsi Sándor. (Fentről jobbra: Forgács Gábor, Erdei Sándor, Boncz Géza, Szalacsi Sándor, Forgács Gábor és Gálvölgyi János duója, Gálvölgyi János, Aradi Tibor és Varga Ferenc József duója.)

hozzák a munkásfigurát, ahol a komikum alapját a két „egy bites” alak riposztja, s az adja, hogy naiv tudatlansággal egymásnak próbálják el- és megmagyarázni a körülöttük zajló eseményeket, amelyekből nem sokat értenek. Boncz Géza laza szájüreggel a képzetlenség, tanulatlenség illúzióját keltve, artikulálatlan hangképzéssel, habogósan alakítja a prolet. Erdei Sándor fiatal, vidéki munkásalakja, Cudar Józsi nőket lenéző, bárdolatlan, vulgáris hímsovinisza. Antal Imre mélyen a homlokába húzott sapkával, motyogósan jeleníti meg a világ történéseit felfogni képtelen, beszűkült tudatú mun-

kásembert. Aradi Tibor az elődök által kimunkált sztereotípiákból építkezik. Az 1980-as években népszerű, pop-paródiákkal híressé vált Voga–Turnovszky duó rendszeresen kiadott saját, jellemzően erősen rendszerkritikus szerzeményeket is. Ezek között számos (Bunkó blues, Csórók vagyunk stb.) a már bejáratott sablonokra építette munkásfiguráit, s videoklipjeiben is ezeket jelenítette meg.

Nem várt módon, nem tervezetten ugyanezt a sablont hagyta jóvá a szinte azonnal internethőssé, később mémmé vált Szalacsi Sándor vízügyi munkás alakja. Közösségi filmmegosztókon való megjelenése átütő sikerű volt, nem kis részben annak köszönhetően, hogy mintegy saját létezésével igazolta a komédiások által alakított munkás karikatúrák hitelességét. Nem csupán külalakjában felelt meg a vicclapok és a kabarék által sztenderdizált munkásnak, hanem megnyilvánulásában is. A róla készült hírhedt videofelvételen szemmel láthatóan alkoholos befolyásoltság alatt beszél, összefüggéstelenül hadovál, elmondja szálólóigévé vált mondatait a „jómunkásember”-ről, az általa torz módon felfogott környezetéről. Szalacsi és világa az elitkultúrában is megjelent. A *41. Magyar Filmszemlén* mutatták be Zsigmond Dezső *Bunkerember* című játékfilmjét,²³ melynek Szalacsi eredeti közege, s annak története adta az alapját²⁴ – benne sok-sok svájcisapkával, kék munkáskabáttal, gumicsizmával.

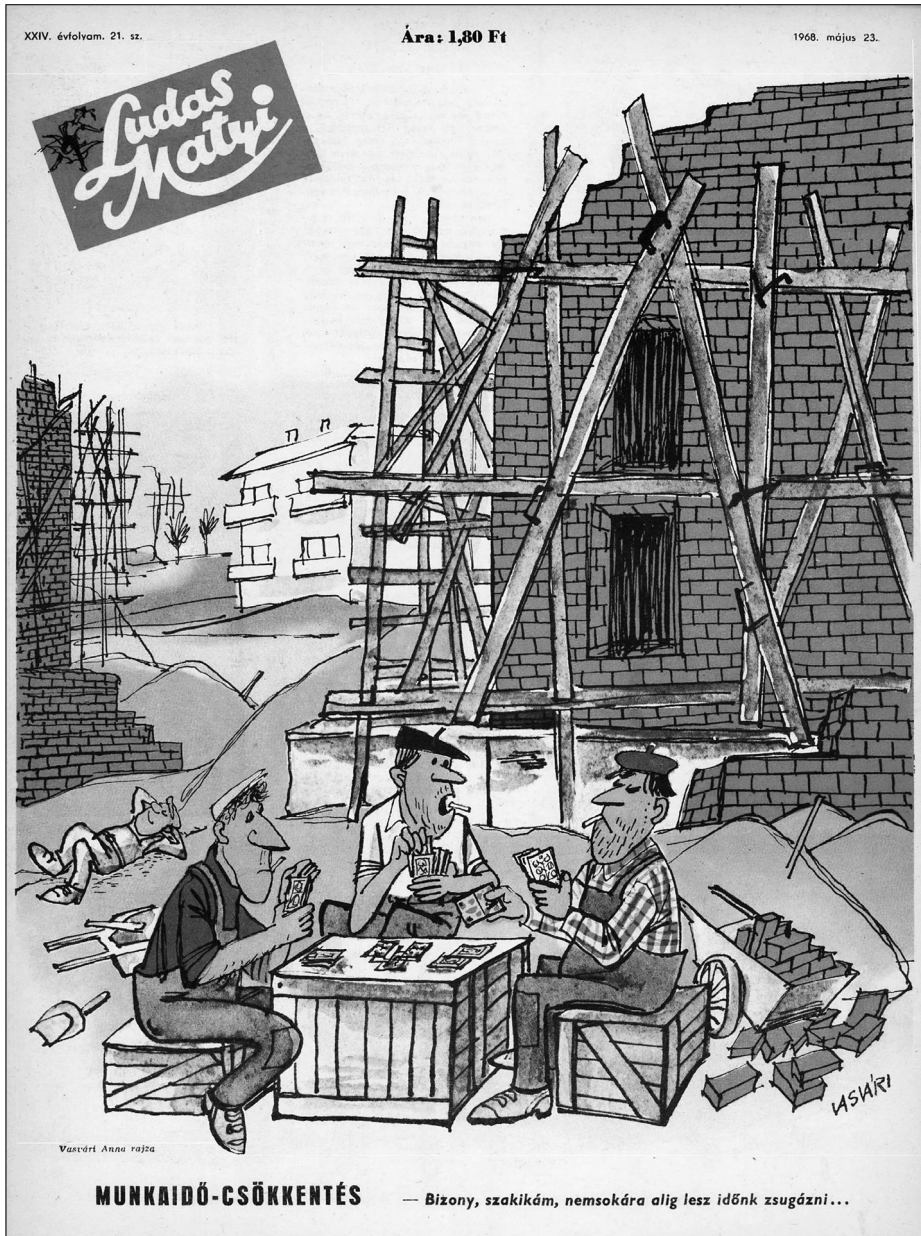
A svájcisapka megjelenése azonban nem minden médiatípusban jár együtt negatív mediatizált munkásképpel. Jól körvonalazódik, hogy egyidejűleg, párhuzamosan egymás mellett többféle előjelű megközelítés is létezett. A „komoly” sajtótermékek, televíziós és rádiós megnyilatkozások egyike sem tartalmazott ilyen munkásképet. A sapka munkásviseletté válásától kezdve egészen annak eltűnéséig – nagyjából az 1990-es évek elejéig – nem lelhető fel a vizsgált médiaszöveg-korpuszban olyan, ami negatív képet rajzolt volna a svájcisapkás munkásról. A „komolytalan” médiatermékek, a vicclapok ezzel szemben a televízió által közvetített felfogásban foglalkoztak a témával. A karikatúra, a groteszk, a szatíra oldaláról érkezett médiaszövegek, bennük a képi (rajzos) megközelítésekkel a kabarékban megismert munkásalakokat idézik.

A *Ludas Matyi* című szatirikus lapban közel két évtizedig küszködtek azzal, hogy képesek legyenek úgy munkást ábrázolni rajzaikban, írásaikban, hogy az egyrészt vicces legyen, másrészt semmiképp ne legyen sértő. Nem sok sikerrel.²⁵ Az 1946 és 1948 között megjelenő *Pesti Izé*, illetve az 1946 és 1951 között kiadott

²³ ZSIGMOND 2009.

²⁴ SZOBOSZLAI 2010.

²⁵ TAKÁCS 2006, 93.

3. kép. A Ludas Matyi 1968. május 23-i lapszámának címlapja

Szabad száj sötét és humortalan, politikailag korrekt munkásalakjai – még ha svájccisapka viselnek is – ugyancsak semmiben nem hasonlítanak a televíziós korszak munkásaira. Siklós János „sillabuszemberek”-nek²⁶ nevezte az ilyen sematikus, sajtóban megjelenő munkásokat. A csúcskorában 650 ezres példányszámban megjelenő *Ludas Matyi* Tabi László 1957-es főszerkesztőségétől kezdve²⁷ jeleníti meg az előbbieken vázolt, negatív munkásképet. Az évek teltével ez a kép egyre sötétebb tónusú, egyre kritikusabb lett, majd megállapodott és állandósult a semmirekellő, lógós-ivós melós sablonjánál. Az 1960-as évtized végére kialakult sémán aztán már nem történt érdemi változás, egészen a lap 1993-as megszűntéig megmaradt.

Az, hogy a 20. század második felének médiatermékei által megrajzolt munkásképek közül csak a hátrányos beállításúaknak van máig is jelentős hatása, több összetevőnek is köszönhető. Az egyik indok a különböző megjelenítési típusok nagymértékben eltérő tartósságában, időtállóságában keresendő. A „komoly” napi- és hetilapokon megjelenő mediatizált munkáskép, a média-eseményekben megjelenő munkások elveszítették aktualitásukat, s szavatosságuk lejárta után már csak a múlt kutatóihoz jutnak el. A róluk festett kép ráadásul már megjelenésük időpontjában sem volt föltétlenül pontos. A korszak médiájában megjelenő munkásokra a kettősség volt érvényes. Vagy „munkás-szentképek”, vagy „munkástorzképek” születnek. Előbbiben „a munkás egyfolytában lelkesedik magasztos dolgokért, áldozatot hoz értük, magyartalanul, funkcionáriusnyelven fejezi ki magát, szurtos, indulót énekel és végül teljesíti a tervet”, míg a másokban „a munkás ott lóg, ahol tud, huligán-zsargonban beszél, nyugatimádó, csal és lop, csúnyán eszik, házasságtörő, szemben áll minden közösségi dologgal, kiváltképp a tanulással, csak beatzenét és expresszionista verset hallgat és nem dolgozik ezeknek”.²⁸

A munkásosztályt teljes egészében kritizáló médiamegjelenés nagyon ritka volt az államszocializmus időszakában. Az 1970-es évek elején jelentős polémia keletkezett Kamondy László úgynevezett füttyölős esszéjéből,²⁹ amely a *Körkép* 71-ben jelent meg. Ebben gyakorlatilag ugyanazt mondta ki, ami a vicclapokban, kabarékban, azaz széles tömegek által fogyasztott médiatermékekben a munkásokról megjelent. Írásában nagyjából arról van szó, hogy a munkások

²⁶ SIKLÓS 1976, 229.

²⁷ LÁSZLÓ 2007.

²⁸ MÁTÉ 1978, 239.

²⁹ KAMONDY 1971, 153–196.

söreik fölött üldögélve füttyülnek az értelmiség létére, gondjaira, füttyülnek a magaskultúrára is, mert őket a munka, a jobb élet, a szórakozás és az ital érdekli. Míg azonban a vicclapok és kabarétréfák megközelítésmódja nem keltett jelentősebb ellenérzést, a komoly írás vihart aratott. Értelmiségiek³⁰ és tollat ragadó, az újságba „beíró” munkások³¹ vitatkoztak a szerzővel, sok esetben dühödten tagadták a munkások ilyes világnézetét, hozzáállását. Ezzel szemben a kritikai hangvétellű munkás-karikatúrák mind a mai napig fogyaszthatók maradtak. Hofi, Antal Imre és Gálvölgyi 30–50 esztendő felvételei ma is nagy népszerűségnek örvendenek, s még a másod-, harmadvonalbeli komédiások által megformált svájcisapkás munkásfiguráknak is jelentős a rajongótábora.

Ehhez hozzáadódik az ember negatív megközelítésekhez való, a biológiai örökségből származó igénye. Az evolúciós pszichológiai kutatások kimutatták, hogy evolúciós múltunk során létkérdés volt, hogy őseink megfelelően reagáljanak a környezet eseményeire. Ez az energiaigényes folyamat úgy volt egyszerűsíthető, ha az információk közül elsősorban a negatív előjelűekre jóval nagyobb figyelmet fordítottunk, mint a többire. A valamiről, valakiről rosszat mondás dominanciája a médiában nem véletlen. Hiába kárhoztatják érte a tömegkommunikáció irányítóit és szereplőit. A rossz hírek az evolúció során aktiválták és egyben „becsatornázták” az ember figyelmét. Mindezt a sikeresebb túlélés érdekében.³²

Ez a viszony érhető tetten kutatásom másik részében, melyben online hírportálok s a hozzá kapcsolódó olvasói aktivitás recens munkásmegjelenítéseit vizsgáltam. Ennek során az elmúlt húsz év olyan sajtóhíreit néztem át, amelyekben a munkás a hír főszereplőjeként vagy a cselekmény jelentős befolyásolójaként jelent meg. Munkám kiterjedt a konkrét hírhez köthető olvasói aktivitásra is, amelyet az adott hírportál olvasói kommentárjainak, kommentjeinek kvalitatív szövegelemzése jelentett. Ez utóbbi megközelítés a hírportálok eltérő kialakítása miatt egyenetlen lett, hiszen voltak a kommentelést lehetővé tevő (pl. 444, *Kuruc.info*, *Blikk*, *24.hu*, *HVG*, *Magyar Fórum*, *Alfahír*, *NLCafe*, *Bors* stb.), de azt fel sem kínáló portálok is (például *Magyar Idők*, *Demokrata*, *HírTV*, *Ripost*, *Hirado.hu* stb.), illetve olyanok is, amelyek a múltban ezt a lehetőséget biztosították, de napjainkban már nem (például *Index*, *Origo*, a megyei *Online* lapok – *Haon*, *Boon*, *Duol*, *Baon*, *Vaol* stb.). Bevontam a vizsgálatba a ma már nem mű-

³⁰ HAJDU 1972, 64–66.

³¹ NAGY 1972, 88–92; MOLNÁR 1972, 92–94.

³² TÓTH 2005.

ködő, de archívumban elérhető portálokat s a hozzájuk kötött kommenteket is, mint a *Magyar Nemzet* vagy a *Népszabadság*.

A létrejött szövegkorpusz értékítéletek szerinti vizsgálata nem a normális eloszlás klasszikus haranggömbjét – Gauss-papíron ábrázolva egyenesét³³ – hozta. A hétköznapi léthez (normalitáshoz) köthető hírek szinte teljesen hiányoztak, ezzel szemben a negatív értékítéletű szövegek túlnyomó többséggel domináltak. A pozitív viszonyulást jelentő ellenpólus megjelent ugyan, de csak a negatív ítéletek töredékszintjét elérő nagyságban. Nyilván ez a média működésének kiegyensúlyozatlanságából származó, a negatív híreket túlreprezentáló sajátossága, mely nem köthető csupán a munkásokhoz. Ettől még tény, hogy ha a magyar munkás médiaelemmé válik, akkor gyakorlatilag csak negatív konnotációban, szövegkörnyezetben jelenik meg. Külön jellemző, hogy a munkás szinte kizárólag csak staffázsalakként, a szöveges tartalmak illusztratív mellékelemeként jelenik meg. Ha arcot és nevet kap, személyisége lesz, akkor az a negatív megjelenés különlegességének, vagy felfokozottságának köszönhető.

Az elmúlt húsz év hírportáljain található címekből összeállított, számítógéppel véletlenszerűen kiválasztott nyolc hír szépen példázza ezt a jelenséget: *Betonvas szúrta át egy munkás nyakát; Már a faiparban sincs munkás, mindenki külföldre megy; Megégték a munkások a Wesselényi utcában; Meghalt egy munkás a Közraktár utcai építkezésen; Munkásaira omlott a bánya, öngyilkos lett a tulaj; Meghalt négy munkás egy gyöngyösi építkezésen; A jó idő ellenére rosszabb teljesítményt nyújtott decemberben a hazai építőipar; Tüntettek a kirúgott szakszervezetisért.*

A 2017 őszén indult, a főként nőket érő szexuális zaklatások ellen aktívan küzdő #metoo kampány egyik fontos eleme a verbális zaklatás, amelyet már régóta a szexuális erőszak egyik formájának tekintenek.³⁴ A jelenség vizualizációjában példaként leggyakrabban a nők után füttyögető utcai, építőipari munkások jelennek meg. A kép egy ősi típust jelenít meg: munkavédelmi sisak, meztelen vagy alig takart felsőtest, izzadt, barna bőr, ápolatlanság, szőrzet, mindent átható párosodási kényszer – ez nem más, mint a korai, 15–16. századi utazók és felfedezők mítoszaiból megismert, majd drámákban, költeményekben, regényekben tovább élő *Kalibán* alakja. Állatias ösztönlény, szexuálisan túlfűtött, műveletlen, egocentrikus. Nem mellesleg, egészen napjainkig terjedően az erotikus, pornográf művek egyik férfi alaptípusát is jelenti.³⁵

³³ LUKÁCS 2002, 41–43.; 291–295.

³⁴ STEWART–LANGAN–HANNEM 2013, 270–273.

³⁵ SEESSLEN 1990, 246–248.

Az utcai munkások a munkásság legkönnyebben, legalaposabban megfigyelhető csoportját alkotják, munkájuk majd' egészét az utca közönsége előtt végzik, ott étkeznek, pihennek, „lógnak”, vonulnak félre üríteni. Munkájuk általában nem igényel magasabb szintű szakképzettséget, műveltséget, s közel sem reprezentálják a munkásság egészét. Kirakatszerepükből adódóan azonban könnyen válnak általánosítás alanyaivá, s hangadóik révén sokszor meg is felelnek az előítéleteknek, s ha nem is létrehozzák, de igazolják, erősítik a fentebb említett, negatív sztereotípiákat.

Mind a korszak elemzői, mind az utókor szívesen alkalmazza a Kádár-kori kabarékra az úgynevezett szelepelméletet. Ezen nézetek szerint az előadások politikai szabadsága a felgyűlő társadalmi feszültségeket volt hivatott kontrollált körülmények között levezetni, hasonlóan a háztáji gazdaságokhoz, dollárboltokhoz, az útlevelhez, popzenéhez. Ez a funkció csak a vidám műfajok mediatizáltságát követően – mikor rendszeressé váltak a rádiós, illetve később a televíziós műsorfolyamban – tudott hatékonyan működni. Kabarét játszó szórakozóhelyből kevés volt az országban, a vicclapokat pedig évtizedeken keresztül egyedül a *Ludas Matyi* képviselte.

Hámos György, a korszak elismert, sokat foglalkoztatott írója és humoristája már 1953-ban megfogalmazza, hogy a humor nem szolgálhatja kizárólagosan az osztályharcot, nem csak a termelés növelése lehet a cél, hanem azzal segít, hogy „...nevettet, hogy szaporábbá teszi a vérkeringést, fűti az életkedvet. Az igazi humor életörömet ad, optimizmusra, derűlátásra nevel.”³⁶

A korszak vezető humoristái később is foglalkoznak a humor társadalmi kérdéseivel. Abody Béla szerint a humor az „általános tudatformálás része”, Major Tamás azt hangoztatja, hogy a humor „feszültségeket old fel”, ezzel szemben Komlós János tagadja a már akkor közhelyessé vált szelepelméletet, szerinte a humor „a szocialista építésnek egyik eszköze, amely [...] nagyobb társadalmi kérdéseket fogalmaz meg”.³⁷

A kabarékban vagy más humorra alapozó médiatermékekben a politikai akarat kíváncsúnak tartotta, s ezért nagy teret biztosított a munkásalakoknak. A *Politikai Bizottság* egyes időszakokban keményvonalasabban, más időszakokban megengedőbben, de folyamatosan felügyelte és kontroll alatt tartotta³⁸ ezeket a megjelenéseket. A diktatúra lágyabbá válása azonban megváltoztatta ezeket az

³⁶ HÁMOS 1953, 2.

³⁷ MOLNÁR G. 1971, 5.

³⁸ TAKÁCS 2006.

elvárásokat, a szabadszájúság, a nyílt kritika humorba ágyazott kinyilvánítása már nem csupán a munkásalakok kiváltsága volt. Katalizálta ezt a bomlási folyamatot az is, hogy a korszak mértékadó humoristája, Hofi Géza félretette a hétköznapi, közülünk származó munkás szerepkört, s a *Madách Színpadra* való szerződésekor önálló, összetett műsorokat kezdett gyártani. Itt már csak érintőlegesen foglalkozott munkásokkal, sokkal inkább a kispolgári mentalitású emberek életfelfogását karikírozta, illetve az értelmiség számára is érthető humor felé mozdult el.³⁹

Az 1980-as évekre kiüresedő, újat mondani már nem tudó munkásalakok már csak formailag voltak munkások. Miközben a munkások osztályszinten veszítették el társadalmi fontosságukat, létszámuk és gazdasági súlyuk folyamatosan csökkent, a médiatermékekben vállalt szelepfunkciójuk is jelentéktelenné vált. Egyre több és több lehetőség és mód adódott kockázatmentesen odamondogatni a hatalomnak, s erre már nem a kiüresedett munkásszereplők voltak a legalkalmasabbak. A humorműfajok innovációs lépéskényszerbe kényszerültek.⁴⁰ A Koltai Róbert által az 1980-as években megformált korlátolt és erőszakos pártfunkcionárius, *Illetékes elvtárs* egy előadásában egyenesen a szovjetek kivonulásáról beszélt – minden retorzió nélkül.

2016. június 30-án munkavégzés közben balesetet szenvedett egy miskolci pékség munkása. Tészta dagasztása közben a tésztát keverő gépbe nyúlt, s az leszakította a jobb karját. A baleset ugyan csütörtökön történt, de a sajtó csak a – hírszerkesztési szempontból viszonylag eseménytelen – szombati napon számolt be a történetekről. Az *RTL Klub* aznapi híradója rövid, nem egészen két perces riportban mutatta be kívülről az épületet, ahol a baleset történt, megmutatott egy hasonló dagasztógépet egy másik pékségben, illetve meghallgathattuk a rendőrségi szóvivő, illetve a kórház tájékoztatóját. Ezekből megtudhattuk, hogy a munkás egy védőburkolat nélküli gépen dolgozott, s a forgó gépbe nyúlva érte a baleset. Az *RTL Klub* hírért ekkor vette át a helyi online sajtó, majd sorra az országos hírportálok is.

Az eseményről négy-, illetve ötnapos késéssel hírt adó helyi, miskolci portálok – a *Boon* és a *Minap* – az *RTL Klub* képeit, illetve a *Google Street View* képeit használták, feltehetően nem járhattak a helyszínen. Nem közöltek a kereskedelmi televízióban megismertektől eltérő, bővebb információt. A balesetet szenvedőről annyit lehetett tudni, hogy férfi, pékipari munkát végez, húszas éveiben jár.

³⁹ BEZSENYI 2017, 259.

⁴⁰ HIDASI 2018, 90.

A hírt kommentálók a munkás tudatlanságát, felelőtlenségét, hanyagságát emelték ki, s egyértelműen őt tekintették a baleset felelősének. Tipikusan az alábbi hangulatú és tartalmú hozzászólások születtek:⁴¹ „Forgó gépbe nem nyúlunk, idióta! A normális munkások már nyugaton vannak, itt csak a hülyéje maradt. Darwin-díjas, mekkora balfasz!; Észtelen véglény; Hulljon a férgesel; Egybites droid; Nem lennék a keze; Ezt a hülyét, baszkil; A fejét miért nem dugta a mozgó gépbe?; Nyomorult lett a hülye; Az ilyen ne szaporodjon!”

Látható, hogy a balesetet szenvedő munkásról írott kommentek egy része nem a sajnálatról, együttérzésről, hanem a sérült felelőtlenségéről, meggondolatlanságáról szól, ami feltehetően szerény szakképzettségéből és tudásából következik. A média is a „szokott módon” közelített az eseményhez: a hír negatívítását, szenzáció jellegét, a borzalmat emelte ki. A balesetet szenvedő személy csak statisztaként jelent meg saját történetében.

Az áldozat karakterizációját követően azonban változott a fogyasztói hangulat. Az úgynevezett karakterizáció során a médiaszereplő alaposabban megismerhető, arcot és nevet kap, a rendőrségi zsargon helyett saját szavaival, saját szemszögéből mesélheti el történetét. Erre adott lehetőséget a *Blikk* című bulvárlap 2016. július 11-i fényképes, a sérült gyermekeit képeken is bemutató riportja: „Leszakadt a kezem – ezt írta SMS-ben Koscsó Richárd (26) szerelmének, Tímeának június utolsó csütörtökén, miután a térsztagyártó gép letépte a jobb karját. A férfi több mint három esztendeje dolgozik a helyi térsztaüzemben. Azt állítja, körülbelül fél éve rendetlenkedett a szerkezet, amivel dolgozott. [...] Láttam, hogy a gép kicsavarta a kezem, láttam a csontomat, majd azt, hogy a szerkezet alján a kezemet forgatja a szerkezet. Engem is rántott befelé, ellent kellett tartanom, hogy be ne szippantson. Szabályosan kiteptem belőle a karom. [...] Az egyik lányom tízéves, a másik pedig öt. A kisebbik onnantól, hogy meglátott egy kézzel, fél tőlem. [...] Súlyos munkáltatói mulasztás állhat a baleset mögött, éppen ezért, ha bebizonyosodik a működtető felelőssége, kártérítést kérünk – mondta Lichy József, Richárd ügyvédje.”⁴²

Ezt követően Koscsó Richárd két alkalommal is szerepelt a *TV2 Mokka* című magazinműsorában, egyik alkalommal az ügyvédjével, másik alkalommal pedig a feleségével együtt jelent meg. Felesége és gyermekei médiaszereplései révén külön hangsúlyt kap az oltalmazó család intézménye.⁴³ A sérült pék megerő-

⁴¹ A gépelési, helyesírási hibákat a szerző kijavította.

⁴² CSIKÓS 2016.

⁴³ MOLNÁR 2004, 443–445.

sította, hogy pert indít volt munkaadója ellen, s jelentős, 15 milliós kártérítést követel tőle. A hírt az összes jelentős hírportál átvette. A miskolci DVTK labdarúgócsapata gyűjtést is indított Richárd megsegítésére, sőt, a *Budapest Honvéd* – DVTK mérkőzés kezdőrúgását is ő végezhetette el.

Az olvasói vélemények ekkor már jelentősen különböztek a balesetet követő időszakban írtaktól. Richárd itt már a kizsákmányolt, megnyomorított és félredobott munkás képében jelent meg. A péküzemmel szemben indított keresetét sok komment általánosította, majd absztrahálta, s egy elnyomó–elnyomott közötti küzdelem szimbólumaként kezelte: „A cégtulaj fejét kellene belenyomni abba a gépbe, és bekapcsolni.; Hát mindenekelőtt jobbulást, aztán meg kitartást (az üzem minden hájjal megkent jogászai, ügyvédei ellen) kívánok az úriembernek!; Hány ilyen üzem lehet még!; Találjon egy jó ügyvédet, és a cégből pereljen ki mindent!; Veled vagyunk, Ricsi!; Küzdjél Ricsi, nyomd le a rohadtakat!; Je suis Ricsi!; Ez a harc lesz a végső, csak összefogni hát!”

A történet még nem ért véget. 2018 májusában a bíróság 3 millió forintos kártérítés ítelt meg Richárd számára: „Sokkolta a bíróság ítélete azt a borsodi édesapát, akinek egy tésztakészítő gép leszakította a jobb karját. Koscsó Richárd (28) tizenötmillió forintos kártérítési igénnyel élt, az első fokon eljáró munkaügyi bíróság azonban csak a töredékét, hárommilliót ítelt meg neki. A két évvel ezelőtti tragédia miatt még mindig nagyon rossz lelki állapotban lévő férfi majdnem elájult, amikor meghallotta a tanácsvezető szavait.”⁴⁴

Az addigra kialakuló szimpátia meghatványozódott. Ekkorra már egyértelműen a pénzéhes, a munkások biztonságával nem törődő munkaadó válik a baleset okozójává. A munkás kisember és a gyártulajdonos hatalmasság harca archetipikus munkástoposzában pedig már mindenki a sérült munkás mellett áll. A média engedi, hagyja kiteljesedni ezt a narratívát – mert az olvasószám nem csökken, sőt, emelkedik. A történet végül a lehetőségekhez képest jól végződik, hiszen 2018 novemberében másodfokon a bíróság 10 milliós kártérítést ítelt meg a sérült péknek, Miskolc városa pedig önkormányzati bérlakást utalt ki neki. Az ítéletet nagy médiaérdeklődés kísérte, a TV2 főhelyen, két és fél perces riportban foglalkozott az üggyel. S ezzel gyakorlatilag a média érdeklődése ki is merült, újabb híradások nem születtek a témában, az olvasói, kommentálói aktivitás is egy csapásra megszűnt.

⁴⁴ Blikk 2018.

A történésekkel egy időben azonban egy új, az eddigiekhez kísértetiesen hasonló eset vált médiaeseménnyé.⁴⁵ Ebben is pékipari munkás a főszereplő, ebben is egy hiányos biztonsági védelemmel rendelkező dagasztógép szakítja le a munkás kezét, itt is kialakul a munkavállaló és a gyártulajdonos közötti harc, amely a bíróságon folytatódik. Itt azonban már a kezdetektől megtörténik a sérült munkásnő karakterizációja, a média a jól bevált tálalást alkalmazza, ezért az előző médiaeseményhez hasonló olvasói véleményfordulás nem tapasztalható. Másrészt a két hasonló eset láthatóan immunizálta a hírfogyasztókat, így a másodjára nyilvánosságot kapó baleset médiavisszhangja jóval kisebb volt.

A negatív médiamegjelenések mellett van egy jóval szerényebb mértékű, de már észlelhető nagyságú, növekedésben lévő pozitív tartománya is a mediatizált munkásképeknek. Jelentékeny részben ez a közösségi médiában fellelhető tartalmaknak köszönhető. Ennek gerincét a *YouTube*-on található tartalmak adják, de jelentősek a különféle kézműves megosztók (például *instructables.com* – ahol a tagok saját munkáikat, munkafolyamat-leírásaikat oszthatják meg a többiekkel); az önálló, egy munkás által létrehozott és üzemeltetett szerelő-honlapok (például *szetszedtem.hu* – mely 2017 nyarán átlépte a 10 milliomodik találatot); a specializált szakterületi fórumok (köztük az egyik leglátogatottabb, napi százas bejegyzésszámmal működő fórum a *Hobbiasztalos Index-fórum*); a Facebook szakmaközösségek és -csoportok (például az egyenként tízezres taglétszámú hegesztő csoportok).

Számos sikerkereső, celebimádó, pénzcsináló, megélhetési youtuber, vlogger mellett tömegesen megtalálhatók a munkásidentitás képviselői is. Nálunk is egyre szaporodnak az ilyen típusú munkásoldalak: *Csempedoki*, *Ollari's*, *GreenCottage DIY* és villanyszerelő, hegesztő, kőműves, tetőfedő, autószerelő társai készítenek nagy látogatottságú médiatermékeket. De igazán Észak-, Közép- és Dél-Amerikában, Ukrajnában, Oroszországban, a feltörekvő távol-keleti országokban, Vietnámban, Laoszban, Indiában van ennek nagy hagyománya, itt találkozhatunk purista stílusban készült, csupán a szakmai tudásnak áldozó, többmillió nézettségű alkotásokkal, amelyek olyan képet közvetítenek a munkásokról, ami számukra is megfelelő.

Ezekben a szaktudásra alapozott büszkeséget, mesteremberi elégedettséget, a kézzel végzett munka örömét, a magabiztos és örömteli munkáséletet, a kommentekben is nagyon erősen megjelenő csoportkohéziót közvetítik nézőik felé.

⁴⁵ Tények 2016. – Letépte a tiszaiújvárosi anyuka kezét a gép.

Az indiai munkakultúra identitásképző része az a büszkeségben megjelenő hit, hogy elkötelezettségük, saját kényelmi igényeik feladása miatt magasabb értékű munkások nyugati társaiknál.⁴⁶ Képesek sikerrel megvédeni értékeiket és érdekeiket,⁴⁷ amelyek már emberöltők óta részei⁴⁸ munkásöntudatuknak. Silver hasonlóról számol be, mikor nagy ívű elemzésében Brazíliáról,⁴⁹ Dél Koreáról, Mexikóról vagy Dél-Afrikáról beszél. Hajógyári munkásokat vizsgálva ugyanezt a mentalitást azonosítja Nicola Mocci Thaiföldről, Claudiana Guedes de Jesus Brazíliából, illetve Juliana Frassa Argentínából.⁵⁰

Kockázat nélkül felállítható a hipotézis, mely szerint azokban az országokban, ahol a nehézipar évtizedeken átívelően folyamatosan, napjainkban is része a nemzetgazdaságnak, sokkal aktívabbak a médiában önmagukat megmutató munkások. Ezeken a helyeken alapvetés a munkából, a munkahelyből származó büszkeség, s annak széles körben való kinyilvánítása. Szemben hazánkkal, ahol a nehézipar, a bányászat évtizedeken át tartó agóniája, majd elsorvadása nagy tömegű munka és közösség nélkül maradt, megkeseredett, kényszer- vagy rokkantsági nyugdíjba menekülő munkást hozott létre. A társadalom nehézipari munkásokhoz való viszonya és megítélése megváltozott, nehezen nevezhető elismerőnek. Mindezzel együtt járt a munkásbüszkeség erőteljes eróziója is, s ez jelenik meg a közösségi médiumok felületein is.

Hivatkozott irodalom

BAJKÓ 2017	Bajkó Panka: Forgács Gábor vallomása: Hofi húsz évig nem állt szóba velem. <i>Blikk</i> , 2017. december 30. (http://www.blikk.hu/sztarvilag/sztarsztorik/forgacs-gabor-vallomasa-hofi-husz-evig-nem-allt-szoba-velem/z1qhvn – Utolsó hozzáférés: 2019. január 26.)
BENDA 2015	Benda László: Nagyvonaltú nagymogul. <i>Figyelő</i> , (59), 14–26, 2015. április–június, 40–43.

⁴⁶ UPADHYA–VASAVI 2006, 89.

⁴⁷ MALEGAONKAR 2019.

⁴⁸ BENDA 2015, 40–43.

⁴⁹ SILVER 2003, 54–57.

⁵⁰ VARELA–MURPHY–LINDEN 2017, 457–476; 477–490; 563–590.

- BEZSENYI 2017 Bezsényi Tamás 2017: „Attól, hogy fenn dolgoznak, miért mindig lent kell vigyázni?” In: Bartha Eszter – Bezsényi Tamás (szerk.): *Egy másik Kelet-Európa. Munkás-és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 237–262.
- Blikk 2018 Sokkolta az ítélet: csak 3 milliót ér a miskolci fiú letépett karja. *Blikk*, 2018. május 5. (<http://www.blikk.hu/aktualis/belfold/sokkolta-az-itelet-csak-3-milliot-er-a-miskolci-fiu-letepett-karja/mf3l03n> – Utolsó hozzáférés: 2019. január 29.)
- CSÁSZI 2002 Császi Lajos: *A média rítusai*. Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest.
- CSIKÓS 2016 Csikós Klaudia: Dráma! Letépte a családapa kezét a tesztagyártó gép. *Blikk*, 2016. július 11. (<http://www.blikk.hu/aktualis/belfold/leszakadt-a-tesztagyarto-ferfi-keze/7xp0n9h> – Utolsó hozzáférés: 2019. január 29.)
- DAYAN–KATZ 1992 Dayan, Daniel – Katz, Elihu: *Media Events*. Harvard University Press, Cambridge.
- DOBÁK 2011 Dobák Judit: Rozsdás vidék. In: Danó Orsolya (szerk.): *Bán-andrás. Írások és Képek Bán András 60. születésnapjára*. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete, Miskolc, 139–148.
- DOBÁK 2018 Dobák Judit: The Mental Map of a Rural (workers’) Housing Estate in Hungary. An Urban Anthropology Research. *Belvedere Meridionale*, (30) 4, 141–159.
- FEJES 2010 Fejes László: Miért svájci a svájcisapka? *Nyelv és Tudomány*. (<https://www.nyest.hu/hirek/miert-svajci-a-svajcisapka> – Utolsó hozzáférés: 2019. január 23.)
- FODOR 1991 Fodor András: Eötvös Kollégium, 1948 – Korabeli naplójegyzetek. *Kortárs*, (35) 1–6, (január–június), 84–100.
- FÜGEDI 2015 Fügedi János: *Maác*. L’Harmattan– MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest.
- GUINN–PERRY 2005 Guinn, Jeff – Perry, Douglas: *The Sixteenth Minute. Life In the Aftermath of Fame*. Tarcher, New York.
- HAJDU 1972 Hajdu Ráfi: Kinek írunk? *Társadalmi Szemle*, (27) 1, 64–66.
- HÁMOS 1953 Hámos György: A vidám műfajról. *Szabad Nép*, 1953. augusztus 11., 2.

- HARTAI–MUHI 2003 Hartai László – Muhi Klára: *Mozgóképek és médiaismeret 2.* Budapest.
- HARTAI 2015 Hartai László 2015: *Médiaesemény – esettanulmányok.* Korona, Budapest.
- HIDAS 2018 Hidas Judit: A humor interkulturális vetületei. *Századvég*, 87, 75–94.
- Hofi Hofi Géza hivatalos honlapja. (<http://hofi.hu/biografia/> – Utolsó hozzáférés: 2019. január 25.)
- KAMONDY 1971 Kamondy László: Sugárzás az angyaloknak? In: Szalontay Mihály (szerk.): *Körkép 71. Huszonöt mai magyar elbeszélés.* Magvető, Budapest. 153–196.
- KAPOSY 2000 Kaposy Miklós: A Magyar Televízió története. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században.* III. kötet; Kultúra, művészet, sport és szórakozás. Babits, Szekszárd.
- KÖNNENKAMP 1988 Könnenkamp, Wolf-Dieter: Natur und Nationalcharakter. Die Entwicklung der Ethnographie und die frühe Volkskunde. *Ethnologica Europaea*, XVIII, 25–52.
- KROTZ 2009 Krotz, Friedrich: Mediatization: A Concept With Which to Grasp Media and Societal Change. In: Lundby, Knut (szerk.): *Mediatization. Concept, Changes, Consequences.* Peter Lang, New York, 21–40.
- LÁSZLÓ 2006 László Ferenc: Az élccsapat – A Ludas Matyi története 1. (1945–1956). *Magyar Narancs*, 51. (https://m.magyanarancs.hu/konyv/az_elccsapat_-_a_ludas_matyi_tortenete_1_1945-1956-66469 – Utolsó hozzáférés: 2019. január 27.)
- LÁSZLÓ 2007 László Ferenc: Vese, velővel – A Ludas Matyi története 2. (1957–1992). *Magyar Narancs*, 4. (https://magyanarancs.hu/konyv/vese_velovel_-_a_ludas_matyi_tortenete_2_1957-1992-66651 – Utolsó hozzáférés: 2019. január 27.)
- LUKÁCS 2002 Lukács Ottó: *Matematikai statisztika. Példatár.* Műszaki, Budapest.
- MALEGAONKAR 2019 Malegaonkar, Shrikant: Types of Strikes Regarding Industrial Disputes in India. *International Journal of Management and Humanities*, Volume-4, Issue-1, September 2019.
- MÁTÉ 1978 Máté György: Igaz és hamis munkásábrázolás. *Magyar Szó*, 8, 239–242.

- MCLUHAN 1964 McLuhan, Marshall: *Understanding Media. The Extensions of Man*. McGraw-Hill, New York.
- MOLNÁR 2004 Molnár Ágnes: Oltalmazó család. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsanna – Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén I–II. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest, 437–466.
- MOLNÁR G. 1971 Molnár G. Péter: A Népszabadság kerekasztala a magyar humor hagyományairól és mai helyzetéről. *Népszabadság Vasárnapi melléklet*, 1971. január 10., 5.
- MOLNÁR 1972 Molnár Vilmos [szocialista brigádvezető]: Kinek írunk? (Hozzászólások Hajdu Ráfis cikkéhez). *Társadalmi Szemle*, (27) 4, 92–94.
- NAGY 1972 Nagy Béla [vájár]: Kinek írunk? (Hozzászólások Hajdu Ráfis cikkéhez). *Társadalmi Szemle*, (27) 4, 88–92.
- NN 1936 NN: Svájci-sapka egyezmény. *Textil-Ipar*, (9) 1–26, 9.
- NN 1955 NN: Csaknem százezer svájcisapkát készítenek a Vásárhelyi Harisnyagyárban. *Viharsarok*, (11) 102–204, 4.
- NOVÁK–SIKLÓSI–
PRÓSZÉKY 2018 Novák Attila – Siklósi Borbála – Prószéky Gábor: Segíthetnek-e a szóbeágyazási modellek a társadalomtudósoknak? *Magyar Tudomány*, 7. (https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f8922#matud_f8922 – Utolsó hozzáférés: 2019. január 22.)
- PRESZTÓCZKY
2014 Presztóczy Zoltán: *HÓDIKÖT. Hódmezővásárhelyi Digitális Enciklopédia*. (http://nlvk.hu/hod-wiki/-/wiki/HodWiki/H%C3%93DIK%C3%96T/pop_up;jsessionid=9B5A94C-27F0E84D3DEF750D9B34CC88B – Utolsó hozzáférés: 2019. január 23.)
- SEBŐK–ZORIGT–
ZÁGONI 2016 Sebők Miklós – Zorigt, Burtejin – Zágoni Bella: A szövegek társadalomtudományi elemzése: egy elméleti áttekintés. In: Sebők Miklós (szerk.): *Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a politikatudományban*. L'Harmattan, Budapest, 15–23.
- SEESSLEN 1990 Seesslen, Georg: *Der pornographische Film*. Ullstein, Frankfurt/M. – Berlin.
- SIKLÓS 1976 Siklós János: A munkásábrázolásról. *Magyar Sajtó*, 8, 227–230.

- SILVER 2003 Silver, Beverly J.: *Forces of Labor. Workers' movements and globalization since 1870*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SÍPOS 2000 Sípos István: *Gondolatok a munkásábrázolásról*. Dokumentumfilm; 30' – Duna TV,
- STEWART–
LANGAN–
HANNEM 2013 Stewart, Catherine Carolyn – Langan, Debra – Hannem, Stacey: Victim Experiences and Perspectives on Police Responses to Verbal Violence in Domestic Settings. *Feminist Criminology* (8) 4, 269–294.
- SZOBOSZLAI 2010 Szoboszlai Annamária: Kicsit kocka, de a miénk. *Revizor*, 2010. február 9. (<http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2133/zsigmond-dezso-bunkerember-41-magyar-film-szemle/> – Utolsó hozzáférés: 2019. január 26.)
- TAKÁCS 2006 Takács Róbert: Pesti humor a szocializmus idején. 2000, (18) július–augusztus, 90–106.
- Tények 2016 *Letépte a kezét a gép*. TV2, Tények, 2016. július 13.
- TÓTH 2005 Tóth Péter: Miért vonzó a rossz hír? *Médiakutató*, (6) 4, (tél) (https://mediakutato.hu/cikk/2005_04_tel/01_miert_vonzo – Utolsó hozzáférés: 2019. január 22.)
- TÖRÖK 2005 Török Zsuzsanna: Birokra kelni a valósággal. In: Bócsi Krisztián – Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal. Vizuális antropológiai esettanulmányok*. Aldebaran Kutatóműhely, Miskolc, 7–10.
- UPADHYA–VASAVI 2006 Upadhy, Carol – Vasavi A. R.: *Work, culture, and sociality in the indian it industry*. NIAS, Bangalore.
- VARELA–
MURPHY–
LINDEN (szerk.) 2017 Varela, Raquel – Murphy, Hugh – Linden, Marcel (szerk.): *Shipbuilding and Ship Repair Workers around the World*. Case Studies 1950–2010. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- WALDECK–
KEARNEY–
PLAX 2012 Waldeck, Jennifer H. – Kearney, Patricia – Plax, Timothy G.: *Business and Professional Communication in a Digital Age*. Cengage Learning.
- ZSIGMOND 2009 Zsigmond Dezső: *Bunkerember*. Magyar játékfilm, 77 perc.